

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مداومت در اصول موسیقی ایرانی گام‌ها و دستگاه‌های موسیقی

مهدی برکشلی

۱۳۹۸

سرشناسه: برکشلی، مهدی، ۱۳۶۶-۱۳۹۱. عنوان و نام پدیدآور: مداومت در اصول موسیقی ایرانی: گام‌ها و دستگاه‌های موسیقی / مهدی برکشلی؛ ویراستار: اعظم حاجی‌علی‌اکبر. مشخصات نشر: تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری، متن، ۱۳۹۸. مشخصات ظاهری: ۲۰۲ ص. شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۳۲-۱۹۸-۸-۸
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
موضوع: موسیقی ایرانی - گام‌ها.
موضوع: موسیقی ایرانی - دستگاه‌ها.
موضوع: موسیقی ایرانی - تاریخ و نقد.
شناسه افزوده: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران. مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن».
رده‌بندی کنگره: ML ۳۴۴
رده‌بندی دیویی: ۷۸۰/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۳۴۸۸۸

مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»

مداومت در اصول موسیقی ایرانی

گام‌ها و دستگاه‌های موسیقی

مهدی برکشلی

ویراستار: اعظم حاجی‌علی‌اکبر

صفحه‌آرا و طراح جلد: میثم رادمهر

چاپ اول ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ: چاپخانه دیجیتال فرهنگستان هنر

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۳۲-۲۸۷-۹-۸

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

مؤسسه: تهران، انتهای خیابان فلسطین جنوبی، خیابان لقمان ادهم، بن بست بوذرجمهر، شماره ۲۴،

مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن». تلفن: ۴-۶۶۴۹۸۶۹۲-۶۶۴۹۵۱۶۶۲-دورنگار: ۶۶۴۹۵۱۶۶۲

صندوق پستی: ۱۳۱۴۵-۱۳۷۷

پست الکترونیک: Info@matnpublishers.ir

فروشگاه مرکزی: خیابان ولی عصر، نرسیده به چهارراه طالقانی، شماره ۱۵۵، ساختمان مرکزی فرهنگستان هنر.

تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۰

@artboks

تلگرام:

www.matnpublishers.ir

فهرست مطالب

۹	پیش درآمد
۱۱	درآمد

بخش اول: گام‌های موسیقی غربی

۱۵	فصل اول: حساسیت گوش در احساس زیر و بمی
۱۵	تشکیل گام
۱۶	حساسیت گوش
۲۱	فصل دوم: گام‌های یونان قدیم
۲۱	پیدایش فاصله‌های گام
۲۲	گام‌های یونان قدیم
۲۹	فصل سوم: گام آرمونیک
۲۹	ایجاد گام از نظر فیزیکی
۳۵	فصل چهارم: گام زارلن
۳۵	گام اریستوکسن یا گام زارلن
۴۵	فصل پنجم: گام فیثاغورس
۴۵	گام فیثاغورس
۴۸	ساختمان گام فیثاغورس از روی قوانین فیزیکی

۵۵	فصل ششم: ملایمت از نظر جدید
۵۵	کنسونانس و دیسونانس (ملایمت و عدم ملایمت)
۶۱	فصل هفتم: تغییر مایه
۶۱	انتقال
۶۲	مدولاسیون (مدگردی)
۶۶	ایجاد نت‌های دیزدار و بمل دار
۷۰	مقام صداهای دیزدار و بمل دار از نظر فیزیکی
۷۷	فصل هشتم: گام معتدل
۷۷	اعتدال گام کروماتیک
۸۱	مقایسه گام معتدل با گام‌های فیثاغورس و اریستوکسن
۸۵	فصل نهم: دستگاه‌های نزدیک به اعتدال
۸۵	دستگاه صحت کامل
۸۶	دستگاه مزتونیک

بخش دوم: گام‌های موسیقی ایران

۹۱	مقدمه
۹۳	فصل دهم: ذوالاربع نزد ایرانیان
۹۳	ساختمان دانگ پیش از فارابی
۹۶	وسطی‌ها و زاندهای قدیم
۹۷	صداهای موجود در هر دانگ موسیقی ایرانی قدیم
۱۰۱	فصل یازدهم: تکامل گام نزد ایرانیان
۱۰۱	تشکل گام
۱۰۳	گام اسحق موصلی
۱۰۳	گام یعقوب کندی

۱۰۳	گام فارابی
۱۰۴	گام ابن سینا
۱۰۵	گام صفی‌الدین
۱۰۷	گام‌های منسوب به عبدالقادر مراغه‌ای و محمود شیرازی
۱۰۹	فصل دوازدهم: تحقیقات موسیقی‌شناسان درباره‌ی گام شرق
۱۰۹	مقدمه
۱۰۹	طرفداران ثلث پرده
۱۱۰	طرفداران ربع پرده
۱۱۱	غیرمنطقی بودن تقسیمات ثلث و ربع پرده
۱۱۵	فصل سیزدهم: روش‌های مستقیم اندازه‌گیری فواصلی موسیقی
۱۱۵	نخستین اندازه‌گیری علمی
۱۱۵	روش‌های مستقیم
۱۱۶	آزمایش‌ها
۱۱۸	روش‌های اندازه‌گیری
۱۱۹	اسباب اندازه‌گیری
۱۱۹	اندازه‌گیری‌ها
۱۲۴	تحقیق صحت نتایج با اسیلگراف کاتدی
۱۲۵	اسباب‌های آزمایش و روش تحقیق با اسیلگراف
۱۲۸	گام کنونی موسیقی ایرانی براساس نتایج تحقیقات علمی
بخش سوم: دستگاه‌ها موسیقی قدیم ایران بعد از اسلام	
۱۳۵	فصل چهاردهم: انواع ملایم
۱۳۵	انواع فاصله‌های پیوسته درون یک دانگ
۱۳۶	علل عدم ملایمت دانگ‌ها

۱۳۶	انواع چهارم‌های ملایم
۱۳۸	انواع پنجم‌های ملایم
۱۴۳	فصل پانزدهم: دوره‌های ملایم
۱۴۳	میزان ملایمت دوره‌ها
۱۴۵	دوازده مقام فارابی
۱۴۷	شش آواز صفی‌الدین
۱۴۸	سی و دو مقام علی‌جرجانی
۱۵۳	مایه (تونالیت) مقام
۱۵۴	اختلاف بین نظری‌دانان و موسیقیدانان بر سر مقدار حقیقی بعضی از فواصل ..

بخش چهارم: دستگاه‌های موسیقی ایرانی

۱۵۹	فصل شانزدهم: دستگاه‌های موسیقی ایرانی
۱۵۹	گام کامل موسیقی کنونی
۱۶۰	دستگاه و نغمه و درجات مهم
۱۸۳	نتیجه
۱۸۷	مشاهیر موسیقی
۱۹۹	منابع

پیش درآمد

در سال ۱۳۴۹ برای بررسی مداومت تاریخی در اصول موسیقی ایرانی، تألیف چند کتاب به وسیله وزارت فرهنگ و هنر توصیه شد که نتیجه آن تألیفات زیر است:

۱. پژوهشی کوتاه درباره استادان موسیقی ایران و الحان موسیقی ایرانی، نگارش دکتر داریوش صفوت.

۲. تجزیه و تحلیل چهارده ترانه محلی ایران، نگارش دکتر محمدتقی مسعودیه.

۳. نفوذ علمی و عملی موسیقی ایران در کشورهای دیگر، تألیف دکتر مهدی فروغ.

۴. فهرست آثار دانشمندان ایرانی و اسلامی در غنا و موسیقی، تألیف محمدتقی دانش پژوه.

۵. گام‌ها و دستگاه‌های موسیقی ایرانی، تألیف دکتر مهدی برکشلی. موضوع این کتاب، گام‌ها و دستگاه‌های موسیقی، از زمان‌های پیشین مورد توجه خاص دانشمندان و فیلسوفان بوده است که درباره موسیقی تحقیق کرده و کتاب نوشته‌اند و در آثار خود فصل‌های خاصی به آن اختصاص داده‌اند. نظر فارابی در این باره به عنوان سرآغاز این کتاب آمده است. نگارنده عقیده راسخ دارد که هر موسیقی‌شناس، آهنگساز، نوازنده یا خواننده که در زمینه موسیقی غربی یا شرقی در راه تخصص و مهارت کار

می‌کند باید علاوه بر آگاهی عملی و تمرین‌های روزانه، به گام‌ها و دستگاه‌های موسیقی ایرانی نیز آشنایی نظری داشته باشد. به همین سبب در سی سال پیش به پیشنهاد نگارنده درس این موضوع در برنامه دوره عالی هنرستان عالی موسیقی گنجانده شد و از آن پس نیز در دوره لیسانس هنرستان عالی موسیقی ملی و سپس در دوره لیسانس گروه موسیقی دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران به وسیله نگارنده تدریس می‌گردید. بسیاری از هنرآموختگان دوره‌های پیشین این درس را گذرانده و از آن بهره گرفته‌اند.

اینک این کتاب که مطالب آن نتیجه سی سال تحقیق و تتبع درباره گام‌ها و دستگاه‌های موسیقی ایرانی است به دوستان موسیقی، به ویژه دوستان موسیقی ایرانی، موسیقی‌شناسان، آهنگسازان، اجراکنندگان، هنرجویان و استادان موسیقی اهداء می‌شود. باشد که با مطالعه آن بیش از پیش به اهمیت فرهنگ ملی و موسیقی ایرانی پی برده و در راه گسترش و اعتلای آن کوشا تر شوند.

مهدی برکشلی

درآمد

نظر فارابی درباره گام‌ها و دستگاه‌ها

از مقاله دوم ورود به هنر موسیقی از کتاب موسیقی کبیر فارابی

«... باید دانست که نت‌هایی که آهنگ از آنها ساخته می‌شود به منزله حروف (زبان) اند که در ساختن (کلمه و) گفتار به‌ویژه گفتار موزون به‌کار می‌روند. همچنان‌که شمار حروف (در هر زبان) محدود است شمار نت‌های موجود در آهنگ‌ها نیز معین است. به‌علاوه حروف هر زبان با وضع و ردیف خاص مرتب شده‌اند و هرگاه بخواهند جمله‌ای بسازند از بین آنها حرف‌های مورد لزوم را برای تشکیل کلمات انتخاب می‌کنند. همچنین اند نت‌های موسیقی که شمارشان مشخص است و تشکیل گروه (دستگاه)‌هایی را می‌دهند که درون هر یک هر نت مقام و مرتبه خاصی دارد و برای ساختن آهنگ آهنگساز شمار معین و مناسبی را از بین یکی از آن گروه‌ها انتخاب می‌کند.

با وجود این اگر شمار حرف‌ها و ترکیب آنها در هر زبان مشخص است باید دانست که این امری قراردادی است ولی در موسیقی این امر طبیعی است و قراردادی نیست. ترتیب و شمار نت‌ها را طبیعت به‌دست می‌دهد و تغییر آن جایز نیست.

نت‌هایی را که (بر حسب زیر و بمی) مرتب ساخته باشند تا آهنگساز از بین آنها معدودی را برای ساختن آهنگ انتخاب کند جماعت یا جمع (گام) نامند که به یک هنگام (اکتاو) محدود می‌شود.

نت‌ها را از نظر وضع قرار گرفتن‌شان در گام نیز باید مورد توجه قرار داد. ممکن است وضع قرار گرفتن نت‌ها را در گام طبیعی و یا غیرطبیعی باشد. در حالت اول وضع را کامل (کمال وضع) و در حالت دوم وضع را غیر کامل (لاکمال) گویند. گام کامل (جماعت تام) گامی است که شامل تمام نت‌هایی باشد که گوش انسان می‌پذیرد یعنی تمام اکتاوهای طبیعی (هفت اکتاو)...